

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

FİLİSTİN'DEKİ YAHUDİLER VE MÜSLÜMAN HACILAR ÜZERİNDEKİ OSMANLI İDARESİ (1555-1591)

OTTOMAN ADMINISTRATION ON JEWISH AND MUSLIM HACILAR IN THE PALESTINE(1555-1591)

Yasemin BAYRAKTAR*

Öz

Yüzyıllar boyunca ayakta kalarak, Filistin bölgesinde de varlık göstermiş Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü idari yapısını analiz ederek anlamlandırmak açısından Mühimme Defterleri, Osmanlı arşivinin kıymetli kaynaklarından biridir. Zira bu defterler, Divan toplantılarında askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal konulara ait pek çok kararı içinde barındırmaktaydı. Bu açıdan Osmanlı idari sistemi ile ilgili tarih araştırmalarında Mühimme defterlerinden oldukça fazla yararlanılmaktadır. Bu çalışmada Mühimme defterlerinde yer alan Filistin'deki Yahudiler ve Müslüman Hacılar ile ilgili hükümler incelenerek, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ve kutsal bölge olan Filistin arasındaki ilişkiler Osmanlı idari sistemi açısından sunulmuştur. Ayrıca bölgenin, tarihi süreçteki isimlerine, coğrafyasına ve Osmanlı'ya geçiş sürecine de değinilerek, bölge ile ilgili çalışmalara katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Osmanlı, İdare, 16. Yüzyıl, Mühimme, Hüküm.

Abstract

In terms of analyzing and understanding the unique administrative structure of the Ottoman Empire, which has existed in the Palestinian territories for centuries, Mühimme defters are one of the valuable resources of the Ottoman archives. Because these books contained many decisions of military, political, economic and social issues at Divan meetings. In this respect, Mühimme defters are used extensively in historical researches related to the Ottoman administrative system. In this study, the provisions related to Jewish and Muslim Hacilar in Palestine in the Mühimme books were examined and XVI. relations between the Ottoman Empire and the Holy Palestine in the second half of the century were presented in terms of the Ottoman administrative system. In addition, the region, the names of the historical process, the geography and the transition process to the Ottoman was also touched on.

Keywords: Palestine, Ottoman, Administration, 16th Century, Mühimme, Judgment.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'da çeşitli işler hakkında birçok defter tutulurdu. Mühimme ise, Divan-ı Hümayun'da tutulan zabıt sûretlerinin toplandığı defterlere verilen addır. Diğer bir tanımıyla, Osmanlı Devleti'nde Divan toplantılarında alınan kararların, padişahın onayı alındıktan sonra kaydedildiği defterlerdir. Mühimme defterleri için bu adlandırmanın yapılması ise, 17. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Öncesinde bu defterlere 'mîrî ahkâm defterleri' veya 'ahkâm-ı mîrî' denilmekteydi(Kütükoğlu, 2006: 520-521).

Bu defterlerin içindeki hükümler, çeşitli konuları barındırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatındaki idarî sistemi, îmar, iskan, tamir faaliyetleri, sancak tevcihi, sancak beyi tayini, isyanlar ve bastırılma, yabancı devletlerle olan ilişkiler, vakıf faaliyetleri vs. gibi pek çok konuya örnek teşkil etmektedir. Söz konusu defterlerin bir kısmı yayınlanarak ilgililer için kolay ulaşımı sağlanmıştır. Öyle ki Suriye ve Filistin bölgesinin hükümlerini içeren çalışmalar da yapılmış olup, bunlardan biri Uriel Heyd'in *Ottoman Documents on Palestine* (Heyd, 1960) adlı çalışmasıdır.

Osmanlı Arşivinde H. 961-1333 (M. 1553- 1915) tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme Defteri mevcuttur. 16. yüzyılda ise, 73 adet defter tutulduğu bilinmektedir. Mühimme Defterlerinde kullanılan yazı çeşidine baktığımızda ise, genellikle divânîdir. Ancak 17. yüzyılın ilk yarısında divân-i kırma ve ikinci yarısında ise yazı daha fazla süslenerek divânî şeklini aldı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 7).

2. Tarihi Süreçte Filistin Adı ve Coğrafyası

Tarihi süreçte Filistin adının pek çok yerde geçtiği görülmekle birlikte ilk kez, M.Ö. 1198-1167 yıllarında Mısır Firavun'u II. Ramses döneminde yazılmış bir kitabede geçtiği bilinmektedir.(Memiş, 2002: 75-76) İbraniler bu halka Pelishtin dedikleri gibi halkın yaşadığı bölgeye de Pelesheth diyorlardı. Tarih

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

boyunca çok sayıda isim değiştiren Filistin'e, bugün bizimde çokça bildiğimiz Palestina adını ise Romalılar verdiler(Armaoğlu, 1991: 3).

Filistin kelimesinin kökeni ise Yunanca'dır, Yunanca Philistia sözcüğünden gelmektedir ve anlam olarak 'Filistinlilerin Yurdu' manasını taşımaktadır. Yunanca bu ismin nereden geldiği konusu ise, Antik Filistinliler M.Ö. 12. yüzyılda güney sahilinde olan Tel-Aviv, Yafa ve Gazze arasındaki küçük bir bölgeyi ele geçirdikten sonra ilk kez Antik Yunan yazarların bu bölge için Philistia adını kullanmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Filistin adının resmi olarak kullanımı ise, Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp, bölgede İngiliz manda rejiminin başlamasıyla birlikte sona erdi.

Verimli Hilal da denilen bu toprakların bereketli kılındığı kutsal kitaplarda da müjdelenmiştir. Tevrat'ta 'Arz-ı Mev'ud' olarak nitelendirilen bu bölgeden, Kuran'da¹ 'El'Ard-el' Mukaddes' olarak bahsedilmektedir. Berr-üş-Şam, Hitta-i Şam veya Arz-ı Şam olarak adlandırılan alanın bir parçası olarak kabul edilen bölge, gariptir ki İslamiyet'in kabulünden Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Filistin olarak adlandırılrsa da, idari bir birim olarak müstakil olmadığı için Filistin adı kullanılmadı. 19. yüzyıla gelindiğinde, bölgenin siyasi olarak öneminin artmasıyla dünya devletlerinin ilgisini çekmeye başladı ve batılı devletler tarafından Filistin ismi tekrar kullanılmaya başlandı(Bostancı, 2006: 1).

Filistin bölgesi, Asya ve Afrika arasında köprü konumunda, stratejik olarak mühim bir coğrafyaya sahip eşine az rastlanılan mukaddes bir beldedir. Filistin denilince coğrafi olarak kastedilen bölge, Şam diyarının güney batı kesimidir. Şam diyarı ise, bugünkü Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan topraklarını kapsayan bir bölge idi(Varol, 2013: 16). Bu bölge içerisinde Filistin, Şam vilayetine ya da Suriye'ye bağlı olarak varlığını sürdürüyordu. Filistin'in ayrı bir siyasi ve coğrafi yapıya sahip olabilmesi ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda oldu. Bunun öncesinde Filistin diye ayrı bir devleti ya da ayrı bir coğrafyayı görmek olası değildi.

Filistin denilince günümüzde kastedilen coğrafya ise, doğudan Ürdün ve Filistin arasında sınır kabul edilen Ürdün nehrine kadar, batıdan Akdeniz ve Mısır hakimiyetindeki Sina yarımadası, güneyden Lübnan toprakları ve kuzeyden de Kızıl Deniz ile çevrelenmiş olan alanı kapsamaktadır.

Filistin bulunduğu coğrafi konum itibariyle iki medeniyet merkezine komşu idi. Bu medeniyetlerden birincisi, Mezopotamya'da olan Babil'in Sümer medeniyeti, diğeri ise Nil vadisindeki Mısır medeniyeti idi. Öyle ki Filistin coğrafya olarak, farklı birçok medeniyetin geçiş noktasında bulunuyordu. Buradan hareketle Filistin, Girit, Yunanistan, İtalyan, İran ve bilhassa Hint gibi birçok kültürün etkileşim alanı olarak, çok sayıda kültürün etkisini de içinde barındırmaktadır(Kudüs-Tarihi Belge, 9).

Bölgenin pek çok özelliğinin yanında, üç din tarafından kutsal sayılması nedeniyle de beş bin yıllık tarihi boyunca otuz kez işgale uğramıştır. Bu tarih içinde Filistin birçok kez farklı kavimlerin göçlerini yaşadığı gibi istilalarına da maruz kalmıştır. Nitekim bu durum da Filistin'de siyasi sınırların sürekli değişmesine ve belli bir siyasi sınır çizilememesine neden olmuştur.

Bölgeye ekonomik olarak bakıldığında, birçok kutsal kitapta da verimli topraklar olarak bahsedilen Filistin bölgesinin, tarıma çokça müsait olmasıyla sürekli dikkatleri çektiği görülmektedir. Toprakların bu denli ekip biçmeye, verimli ürün almaya uygun olması daha ilk çağlardan itibaren tarımsal faaliyetlerin bölgede önemli bir ekonomik uğraş ve geçim kaynağı olmasını sağlamaktaydı.(Karaman, 1996: 89) Filistin aynı zamanda doğal kaynaklar bakımından da zengin yer altı kaynaklarına sahipti. Bu zengin yer altı kaynaklarının neler olduğuna baktığımızda, Lut Gölü bölgesi civarından potas tuzları ve bakır, manganez, demir cevheri, petrol ve doğal gazın olduğu göze çarpmaktadır(Özey, 2009: 185).

Filistin'de yaşayan halklar incelendiğinde ise, göçebeler ile toprağa bağlı yerleşik halkların bir arada yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu birlikte yaşamanın doğal sonucu olarak, göçebeler ile şehirliler arasında devamlı bir alışveriş olmaktadır. Bunun etkisiyle de göçbelerin sık sık şehir ve kasabalara yerleşme çabalarının olduğunu görmekteyiz(Kudüs-Tarihi Belge, 9). Filistin'in nüfusuna da değinirsek, bazı araştırmacılara göre 16. yüzyılda Filistin'in tahmini nüfusu çoğu köylerde olmak üzere 200 000 civarında olduğu saptanmaktadır. En büyük üç şehir olan Gazze, Safed ve Kudüs'ün her birinin nüfusunun ise tahmini 5000-6000 arasında olduğu bilinmektedir. Nitekim 17. yüzyıla gelindiğinde birtakım sebeplerle bölgede nüfusun gerilediği görülmektedir(Ze'evi, 2000: 28).

3. Filistin'in Osmanlı Hakimiyetine Giriş Süreci

Arz-ı Mev'ud, Verimli Hilal gibi pek çok isimlerle anılan Filistin bölgesini işgal eden, istila eden ve fetheden kavimlerin tarihini incelediğimizde çok eskilere dayandığına tanık olmaktadır. Bu durum da bize o bölgenin, birçok kez el değiştirmesine rağmen, çok sayıda medeniyetin kültürel izleriyle ayakta kalan eski bir toprak parçası olduğunu göstermektedir.

¹ Kuran'da 'Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi (Yahudileri) de, içini bereketle doldurduğumuz yerin doğu tarafına ve batı tarafına mirasçı kıldık' şeklinde bahsedilmektedir. Araf Süresi, 137. âyet.

Filistin'in tarih öncesi çağlarını incelemek için yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 50.000-12.000 yıllarına ait bazı insan kalıntılarında rastlanmaktadır. Bölgeye ait ilk medeniyet eserleri ise M.Ö. 10.000-5.000 yıllarına aittir(Özmen, 2001: 24). Eski çağlarda bölgeye gelen halklara baktığımızda, Tevrat'tan alınan bilgiler ile bölgenin ilk sakinlerinin dünyanın en eski milleti olan ve Arapların da atası oldukları iddia edilen Amâlîka kavmi olduğu anlaşılmaktadır(Karaman, 1996: 89). Tarihi sürece bakıldığında bu kavimlerin dışında başka kavimlerinde bölgeye geldiği bilinmektedir. Gelen bu kavimlerin içinde en önemli grup ise, Yahudi kavminin başlangıcı olan İbraniler yani İsrailoğullarıdır. Zira İsrailoğulları bu bölgede uzun süre varlıklarını sürdürdüler. İsrailoğulları bu bölgeye yerleşebilmek için ilk olarak bölgenin ilk sahipleri olan Amâlîka kavmi ile ve ardından da Filistlerle hakimiyet mücadelesine girdiler. Bu mücadelenin sonucunda bölgenin büyük bir kısmını ele geçiren İsrailoğulları, M.Ö. XI. yüzyılın sonlarında ilk İsrail Devleti'ni kurdular. İsrailoğulları (Yahudiler), kendi inançlarından olan kişiler tarafından yönetilerek, müreffeh dönemler yaşadıkları gibi, Babil, İran, Yunan, Roma gibi birtakım güçlerin kendilerine özgü idari yapılanmaları altında da tutuldular.

İslamiyetin kabulü sonrasında ise, Hıristiyanlar ve Yahudiler tarafından kutsal kabul edilen ve büyük önem atfedilen Filistin, Miraç olayı, ilk kıblenin olması gibi nedenlerden dolayı Müslümanlar tarafından da, Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir olarak kabul edilmekteydi.

Hz. Peygamber'de yaşadığı dönemde Filistin'in fethini ve orada İslamiyet'in yayılmasını çok istedi ancak bu istek vefatı nedeniyle gerçekleşmedi. Hz. Peygamberin ölümünden sonra Hz. Ebubekir halife seçilince, Amr bin As'ı Filistin'in fethi ile vazifelendirdi. Filistin'in fethi görevini alan Müslümanlar, başarılı bir mücadele göstererek bölgeye hakim oldular (28 Cemaziyevvel 13/ 30 Temmuz 634) (Numani, 1986: 233; Wellhausen, 1960: 88; Hitti, 1989: 223-231). Zamanla Kudüs'e de ulaşan Müslümanlar, Hz. Ömer öncülüğünde ahidname imzalayarak burada da idareyi sağladılar. Emeviler ve Abbasiler döneminin ardından bölgeye yönelik Haçlı Seferlerinin başlamasıyla Selahaddin Eyyübi önemli başarılarla imza atarak, bölgedeki Müslüman hakimiyetini pekiştirdi(Runciman, 1989: 3). Böylece bölge Haçlılardan gelebilecek tehdit ve tehlikelerden büyük ölçüde temizlendi. Ancak Selahaddin Eyyübi'nin ölümü ile bölgede Memlûklü idaresi baş gösterdi. İşte tam bu noktada Yahudilerin bölgede uzun yıllar İslam idaresinde yaşamalarından anlaşılıyor ki, Filistin'de İslamiyet sonrası dönem Yahudiler için diğer dönemlerden farklı oldu. Öyle ki daha önceki dönemlerde kötü muameleye, katledilmeye maruz kalınmışken, İslami dönemde bunlar sona erdi. Şüphesiz Yahudilerin bu dönemde buradaki yaşantısı diğer bölgelerde yaşayan Yahudilerin durumunda daha iyiydi.

Selahaddin Eyyübi'nin ölümünden sonra bölgedeki siyasi yapının bozulmasıyla, Memlûkler hakim konuma geldi. Bu nedenle 15. yüzyılda bölgeyle ilgili meseleler, Memlûkler ve Osmanlılar arasında geçti. Osmanlı Devleti ile Memlûkler arasındaki iyi ilişkiler II. Murat zamanına kadar devam etti ancak daha sonra Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları beyliklerinin Memlûkler tarafından himaye altına alınması bazı sorunları da beraberinde getirdi(Uzunçarşılı, 1998: 187-190).

Filistin'in Osmanlılarca fethini sağlayan Yavuz Sultan Selim başa geçince, Çaldıran Zaferi'ni elde etmesi ile Doğu Anadolu'nun tümünde hakimiyeti sağladı(Hoca Saeddin Efendi, 1992: 197-236; Solakzade Mehmed Çelebi, 1989: 22-32) ve böylece egemenlik sahasını genişletti. Yavuz Sultan Selim bir yandan doğuda Safeviler ile uğraşırken, bir yandan da Memlûklerle uğraşıyordu. Memlûklerle sınır komşusu olunmasından dolayı, Memlûkler Suriye'nin Yavuz Sultan Selim tarafından alınmasından endişe duyuyorlardı. Bu nedenle de Safeviler ile birlik oldular. Bu iki devletin işbirliği yapmasından rahatsız olan Yavuz Sultan Selim, İran seferinden vazgeçerek Suriye üzerine gitmeye karar verdi. Bu durumdan haberdar olan Memlûklü Sultanı Kansu Gavri'de büyük bir ordu ile Mercidabık'a geldi(Ercan, 1988: 3). 24 Ağustos 1516'da iki ordu karşı karşıya geldi ve bu mücadele Osmanlıların galibiyeti ile sonuçlandı. Yavuz Sultan Selim bununla da yetinmeyerek fetihlere devam etti ve Şam'ı ele geçirdi. Ardından Mısır'ı da almayı hedefleyen Yavuz Sultan Selim, bölgede tam olarak hakimiyeti sağlama amacını taşıyordu. Bu sebeple de Mısır yolunu emniyet altına almak isteyen Yavuz Sultan Selim öncelikle Filistin bölgesini ele geçirmek istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için Sadrazam Sina Paşa'yı vazifelendirdi ve Sinan Paşa kısa sürede Safed, Nablus, Aclun ve Kudüs'ü fethetti. Bu bölgelerde Osmanlıların egemenlik kurmasıyla, Yavuz Sultan Selim ve beraberindeki devlet adamları 31 Aralık'ta Kudüs'e geldi(Hoca Sadeddin Efendi, 1992: 305-306).

Yavuz Sultan Selim 1517 yılında fethedilen Kudüs'e² geldiğinde buradaki halk tarafından büyük bir coşku ve memnuniyetle karşılandı. Buradaki Müslümanlar fetihden elbette hoşnut idiler ki diğer bir hoşnut

² Evliya Çelebi ise bu konuda şunları yazmıştır: "Kudüs'e Türkler 'Kuds-i Şerif', Arablar 'el-Kuds', Hristiyan ve Yahudiler 'Yerusalem' derler. Her üç dinde kutsaldır. Hazreti Süleyman'ın taht şehri, İslamın Mekke'den önceki kıblesidir. Kudüs'e gelen Hristiyanlar Kamame kilisesini ziyaret etmeden hacı olamaz. Kızıl Yumurta Paskalya günü patriklerin ilahileri ve tütsüler arasında Kudüs Sancak beyi ve Kudüs mollası merasimle ve Fatıha okuyarak kiliseyi açar. Bu şekilde dünyanın her tarafından gelen hristiyanlara, bu ziyaretin Osmanlı devletinin sayesinde asayiş içinde yapılabildiği gösterilir. Yabancı dindakilere nasıl muamele edileceği Avrupalılara gösterilir." Yılmaz Öztuna (1998). *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II., Ankara: Ötügen Yayınları.

olan grup Hristiyanlar da, Hz. Ömer ve Selahaddin Eyyübi'nin kendilerine verdiği ahidnamenin devam etmesini istiyorlardı. Buna binaen Yavuz Sultan Selim'de daha önceden olduğu gibi bu ahidnameyi devam ettirdi. Böylece gayrimüslimlere tanınan inanç, ibadet özgürlüğü devam etmiş oldu.

Filistin toprakları Osmanlı Devleti'nin eline geçince³, hakimiyet alanının tehlikeye girmemesi düşüncesi ile idari yapıda da birtakım değişiklikler yapılarak, Filistin'deki sancaklar birer liva olarak Şam vilayetine bağlı hale getirildi. Şam arazisinin büyük bir kısmı memlûk arazi, bir kısmı da mevkûf arazi idi. Bu topraklar, Osmanlı'ya ilhak edildikten sonra Kudüs-Gazze, Nablus-Safed, Sult-Aclun sancakları olarak üç livaya ayrıldı(Cin, 1989: 28).

1520'de Yavuz Sultan Selim ölünce, Osmanlı tahtına Kanuni Sultan Süleyman geçerek kontrolü sağladı. Bu dönemde siyasi boşluktan faydalanmak isteyen Canberdi Gazali isyanı baş gösterse de, bu Memlûk yönetimini tekrar kurma girişimi karşılık bulmadı ve isyan ciddi sorunlar doğurmadan kontrol altına alındı(Yücel, 1987: 15). Kanuni Sultan Süleyman devrinde Kudüs'ün surları ve Kubbetü's-Sahra gibi birçok dini ve tarihi eser yeniden onarılarak, yüklü miktarda harcamalar yapıldı ve bölgede yeni bir süreç başladı.

17. yüzyıla gelindiğinde, bu yüzyıl padişahlarından III. Mehmet zamanında bölge toprakları idari yapı bakımından beş ayrı sancağa ayrıldı. Bunlar ise, Safed, Gazze, Nablus, Kudüs ve Yafa sancakları idi. Nitekim bu sancaklar her ne kadar ayrılmış gözükse de, önceden olduğu gibi Suriye vilayetine bağlı kaldılar. Bu yüzyılda bölgede idari bakımdan bu ayrımlar yapılırken, yönetim ise üç hanedan⁴ tarafından sağlanmaktaydı. Ancak ne var ki Osmanlı yönetiminin bölgeyi fethettiğinden beri uğraştığı en önemli mesele, bedevi kabilelerini kontrol altında tutarak, zararlarını önlemek idi. 17. yüzyıla kadar birtakım uygulamalar ile bedevileri denetim altına almak mümkün oldu ancak 17. yüzyıl sonunda imparatorluğun siyasi yapısının bozulup, otorite zafiyetinin yaşanmasıyla bedevi saldırıları da şiddetlenerek devam etti.

18. yüzyıldaki gelişmelere baktığımızda ise, 1799'da Napolyon Bonapart büyük bir ordu ile Mısır'a yaptığı sefer ile Filistin'in Yafa şehrini de aldı. Bununla da kalmayarak, Safed ve Nasıra'ya kadar ilerleyen Napolyon'un ordusunu, Akka önlerinde Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu engelledi. Her ne kadar Napolyon ordusunun ilerlemesi engellense de, bölgeden tamamen uzaklaştırılması gerekiyordu. Bunun için 1799'da Osmanlı valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istenildi. Mehmet Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Kahire'ye gitmek üzere harekete geçti. Büyük bir mücadele sonunda, Osmanlı ordusu Mısır'ı Fransızların elinden almayı başardı ve Mehmet Ali Paşa buradaki askerleri komutası altına alarak hakimiyetini sağladı(Altındağ, 1979: 567). Daha sonra Mehmet Ali Paşa, Mısır'da güçlü bir devlet kurarak, ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda pek çok yenilik için girişimlere başladı(Sander, 1989: 119).

Tüm bu hadiseler sonrasında Mora'da isyan çıkınca Mehmet Ali Paşa ve ordusu, gelebilecek tehlikeyi önlemek amacıyla bölgeye gönderildi ve kendisine de Mora valiliği vaad edildi. Ancak Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılmasıyla vaad edilen valiliğin yerine getirilemeyeceğini anlayınca ordusunu Mısır'a geri çekti. Dönemin padişahı II. Mahmut'tan da, Girit ve Suriye valiliklerini istedi. Sultan II. Mahmut ise, Girit ve Suriye valiliklerini Mehmet Ali Paşa'ya vermediği gibi aksine onu Mısır valiliğinden de uzaklaştırmaya çalıştı. Bu durum karşısında Mehmet Ali Paşa'da 1831 yılında Suriye'yi işgal etmeye karar vererek, oğlu İbrahim Paşa'yı ordusuyla birlikte Akka'ya gönderdi. Bu ordu büyük bir başarı elde ederek, Filistin'de dahil olmak üzere bütün Suriye topraklarını aldı. Mehmet Ali Paşa'nın bu bölgedeki hakimiyeti 1840'a kadar devam ettiyse de 1840 yılında Filistin, İngiltere ve Avusturya'nın yardımı ile tekrar Osmanlı'nın idaresi altına girdi(Uçarol, 1982: 118-121).

Sultan Abdülaziz döneminde ise Yahudiler ile ilgili sorunlar yaşandı. Bu dönemde Milliyetçilik akımının yayılmasıyla Avrupa'daki Yahudiler zor günler yaşamaya başladı. Birtakım işkencelerin ve baskıların artmasıyla Yahudiler başka ülkelere sığınma girişiminde bulundular. Yahudilerin bu sığındıkları yerler arasında Osmanlı Devleti'de vardı(Öke, 1990: 30).

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise, hayatta kalma çabası içinde olan Yahudiler, siyasi bir hamle olarak Filistin topraklarına yerleşerek, bu bölgeye sahip olmayı istiyorlardı. Büyük bir öngörüye sahip olan II. Abdülhamid için bu kabul edilebilir bir durum değildi. Zira bu durum, Yahudilerin bölgeye yerleşmesi halinde zaman içerisinde burada bağımsız bir Yahudi devletini kurma düşüncelerinin gizli bir belirtisiydi. Öyle ki zaman geçtikçe yaşananlar II. Abdülhamid'i tahminlerinde haklı çıkardı.

Ortaçağ'ın en büyük seyyahı olan İbn-i Batuta ise Seyahatnamesinde Kudüs ile ilgili olarak şunları anlatmıştır: '*Kudüs çok büyük bir yerleşim merkezi olup, binaları yontma taştan inşa edilmiştir. Faziletli Melik Selahaddin bin Eyüp bu şehri fethettiği zaman, kale duvarlarından bir kısmını askeri nedenlerle ortadan kaldırttı. Ondan sonra gelen el-Melikü'z-Zâhir (Baybars) Frankların zaptedip tahkim edecekleri korkusuyla kalan surları da yıktırdı. Kudüs'te önceden düzenli bir su şebekesi yoktu. Dimaşk Emiri Seyfeddin Tenkîz oraya halen mevcut olan suyu getirtti.*' İbn-i Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

³ Bernard Lewis'e göre, 'Osmanlıların Filistin'i fethetmesi, o güne değin Filistin tarihinde yeni bir refah dönemi başlatmıştır. Bölgenin Osmanlı gibi büyük bir imparatorluğa dahil olması bölgede ciddi bir değişime ve hızlı yükselişe kapı açmıştır.'

⁴ Rıdvan, Ferruh ve Tarabay hanedanları idi.

Sultan II. Abdülhamid bu meseleye sıcak bakmadığı gibi birtakım hukuki tedbirler ile de bu durumu engellemek istedi. Yahudilerin gücünü kırmak amacıyla Osmanlı merkezi yönetimi tarafından 1871'de bir İrade-i Seniyye çıkarıldı ve Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine yasak getirildi. Bunun üzerine Yahudi reislerinden Teodor Herzl, Sultan II. Abdülhamid'e, para karşılığı bu toprakları alma teklifinde⁵ bulundu. Büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalınabilecek olan bu teklifin olumlu yanıtlanması elbette mümkün değildi. Kendisini böylesine ciddi bir teklifle karşı karşıya bulan Sultan II. Abdülhamid, manidâr bir cevap⁶ verdi.

Yahudiler bu şekilde başarılı olamayacaklarını anlayınca dengeleri kendi lehlerine değiştirmek amacıyla, hedef noktasını değiştirerek Avrupa liderlerine yöneldiler. Çeşitli siyasi stratejiler geliştirerek, birçok gizli görüşme ile onlardan yardım istediler. Bunun üzerine I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından İngilizlerin yardımıyla Balfour Deklarasyonunu imzaladılar.

Filistin'deki Osmanlı hakimiyeti ise 1917 yılına kadar sürdü. 31 Ekim 1917'de İngiliz ordusu Filistin'de Bırüssebi bölgesine girerek, üstünlüğü sağladı. Ardından Kudüs'e giren İngiliz kuvvetlerine karşı, Osmanlı cephesinde yeni bir ordu kurulsa da başarılı olunamadı ve 10 Aralık 1917 günü Osmanlı kuvvetleri Kudüs'ü terketmek zorunda kaldı. 11 Aralık günü herhangi bir direnişle karşılaşmayan İngilizler şehre ayakbastı. Osmanlı ordusu şehri müdafaa etme gücüne sahipken, kutsal yerleri, şehirleri tahrip edip, zarar vermek istememesinden dolayı müdahale etmedi. Kudüs'ü ele geçiren İngilizler geniş çaplı bir organizasyonla, Eylül 1918'e kadar geri kalan toprakları da alarak, Filistin bölgesinin tamamına hakim oldular. Ancak ne var ki Theodor Herzl'in tasarladığı Yahudi devleti vücut bulmazken, 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla bölgede o güne kadar görülmemiş müstakil yeni bir oluşum başladı.

4. Filistin'de Osmanlı İdaresindeki Yahudiler

Konuya öncelikle Yahudiliğin tanımından başlamak gerekirse; Yahudilik, Tanrı'nın varlığına inanan ve tarih içinde Tanrı'nın varlığını kabul eden ilk büyük tek tanrılı dindir. Yahudi ismi ise, kurmuş oldukları Yahuda devletinden gelmektedir. Yahudi dininin kurucusu ise, İbrahim yani Abraham'dır, dolayısıyla Yahudi kavminin başlangıcı da İbraniler'e dayanmaktadır(Koç, 2006: 59-60).

Yahudiler için Filistin büyük öneme sahipti, zira Tevrat'da bahsedildiği gibi 'Vaadedilmiş Topraklar'dı. Öyle ki bu toprakların, Allah tarafından İsrailoğulları'na verildiğine inanmaktaydılar. Kendilerini Allah tarafından seçilmiş özel kullar olarak gören Yahudiler, bu ideallerini gerçekleştirmek için yüzyıllarca çabaladılar. Bu inançla, eski çağlardan Osmanlı dönemine ve hatta bölgede hakimiyet kuruncaya kadar Filistin'i yurt edinme esasına dayanan politikalarını devam ettirdiler. Bu düşüncüyü gerçekleştirmek uğruna Yahudiler, Filistin'de üstünlüğü sağlamak için Filistiler ve çeşitli halklarla savaştılar ve en sonunda amaçlarına ulaşarak, M.Ö.1234'te Filistin'e hakim oldular. Filistin'de yüzyıllar boyunca birçok siyasi hükümler değişikliği yaşayan Yahudiler, Avrupa'da ise günden güne artan Yahudi aleyhtarlığı sonucu yeni arayışlara girerek Osmanlı'ya göç ettiler.

Osmanlı idaresinde bu hoşgörü içinde yaşayan Yahudilerin, toplumsal yaşam içerisinde çeşitli mesleklerle uğraşmalarına da imkan tanınmaktaydı. Lağım temizliği, dericilik, kasap, cellat, tefecilik, casusluk gibi hoş görülmeyen işlerin yanı sıra diplomasi, ticaret, bankacılık gibi saygıdeğer mesleklerde de görev yapmaktaydılar. Şarap veya domuz satmak, İslam dinince hoş karşılanmadığı için Müslümanlara yasaklansa da, bu meslekler Yahudilere serbest bırakıldı. Ancak bunları Müslümanların yerleşim merkezlerinde satmaları yasaklanmıştı. Yahudiler bu görevlerin yanı sıra, başka ülkelerdeki Yahudiler ile irtibat halinde olmaları ve dil bilmeleri nedeniyle de tıp, diplomasi, tercümanlık, eczacılık, bankerlik, sarraflık, ticaret ve mali konularda da çeşitli görevlere sahip oldular. Yahudilere Osmanlı Devleti tarafından bu gibi haklar verildiği gibi ibadet özgürlüğü de tanınarak ve kilise açmalarına da izin verilmekteydi. Nitekim bu durumun örneğini 55 numaralı defterde geçen belgede görmekteyiz. Bu örnekte, Safed kadısı, Safed beldesinde yedi camii olduğu halde, Yahudilerin önceden üç kiliseleri varken bugün mevcut kiliselerinin otuz yediye çıktığını, bunların hangilerinin fetihten önce olduklarının, eski kiliseler mi yoksa gerçek kiliseler mi olduklarının bilinmesinin istendiğini, Şam valisine ve kadısına hüküm⁷ göndermiştir. Osmanlı merkezi yönetimi tarafından Yahudilere yukarıda bahsettiğimiz gibi haklar verilse de, mevcut düzenin korunmasını sağlayacak hükümler de yazılmıştır. Mesela, Kudüs'te Üzeyir Peygamberin türbesinde şarap içip, eğlence yapan Yahudi ve Hıristiyanların men edilmesi hakkında Kudüs kadısına ve beyine de

⁵ Osmanlı Devleti'ni yok etmenin gerekli olduğunu anlayan Teodor Herzl şunları söyledi: 'Osmanlı Devleti'ni yıkmak yahut bölmek bir Yahudi devleti kurabilmenin tek yoludur. Ancak Sultan II. Abdülhamid, Yahudilerin isteklerini kabul ederse bu Siyonist siyasetin seyrini değiştirecek bir durum olur. Biz sultana kendisi çok da değerli olmayan bir toprak parçası için çok büyük maddi bedeller ödemeye hazırız.' Musa İsmail Basit (2014). *Kudüs Tarihi*, İstanbul: Nida Yayıncılık.

⁶ 'Ben bir karış bile olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil milletime aittir. Milletim bu imparatorluğu kanlarını dökerek kazanmış ve yine kanları ile mahsuldâr kılmıştır... Yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade etmem.' <http://www.ikinciabdulhamid.com/iaforum/filistin-meselesinde-abdulhamid-ve-ittihat-terakki-t837>. Filistin Meselesi Abdülhamid ve İttihat ve Terakki, erişim tarihi: 15.02.2017.

⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D.55, s.48, hk. 85.

hüküm⁸ verilmiştir. Yine Yahudiler içinde bazı hırsız ve haramzadelerin olduğu teftiş edilince bunların Kıbrıs'a gönderilmesi 1573 tarihli hükümde⁹ ve 1576 tarihli hükümde Safed kazasından bin nefer Yahudinin Kıbrıs'a Magosa kalesine sürgün edilmeleri Safed sancak Beyine ve kadısına¹⁰ bildirilmişse de, 1578 tarihli diğer bir hükümde Yahudilerin Kıbrıs'a sürülmekten affolunduğu¹¹ anlaşılmaktadır.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde duraklamanın baş göstermesiyle birlikte şüphesiz siyasi yapı da zarar görmeye başladı ve devlet yönetiminde bulunan Yahudilere sadrazamlık, vezirlik gibi görevlerde birtakım kısıtlamalar getirildi. Bunlara ek olarak, Müslüman kadınla evlenmeme, özel kıyafetler zorunluluğu, Müslümanların evlerinden yüksek ev yapamama, mabedlerini inşa ve tamir için devletten izin alma, ata binmeme, tüfenk kullanmama¹² ve sadece İbranice eserler basmak şartıyla matbaa kurma gibi toplumsal yaşama yönelik kısıtlamalar da getirildi. 18. yüzyılda da bu baskılar devam etti.

19. yüzyılda ise ilan edilen Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ile can ve mal güvenliği korunan azınlıklara daha da geniş haklar verilerek, orduya, devlet memurluğuna alınabildiler. Böylece Yahudiler, devlet işlerine de müdahil olmaya başladılar. Yahudilerin Osmanlı Devleti içindeki faaliyetlerinin gerilemesindeki son evre ise, 1912'de Balkan Savaşı ile Selanik'in Yunanlıların eline geçmesi oldu. Buna paralel olarak da Filistin'e yapılan Yahudi göçleri de arttı.

Buradan hareketle, Yahudiler Filistin'e yerleşebilmek için başka hedeflere yönelerek, harekete geçtiler. Filistin'e yaptıkları göç ile buradaki Arapların yaşadıkları topraklar üzerine yerleşmek istemeleri, Arapların tepkisine yol açmaktaydı. Genellikle Filistin dışında (Beyrut, Şam, Londra) yaşayan Arap ailelerden yüksek fiyata alınan araziler ucuz fiyata sadece Filistin'e göçen Yahudilere kiralanmaktaydı. Filistin'e yeni göçen bu Yahudi aileler, tarımsal faaliyetlerle uğraşarak Yahudi sermaye üretimine katkı sağlamaktaydı. Onlara göre Filistin'den alınan küçük bir toprak parçası bile bir görev icra etmekteydi ve Yahudi İsrail Devleti için başlangıçtı(Seydi- Deveci, 2014: 107).

Osmanlı ise öngörülemeyen sonuçlarla karşılaşp, Filistin'de var olan düzenin bozulmaması için Yahudilerin toptan Filistin'e yerleşmelerini istemiyordu. Alınan tedbirler ile Yahudilerin Filistin'e girmeleri engellenince Yahudiler de başka girişimlerde bulunarak hac yapma bahanesiyle bölgeye gelmeye başladılar. Bunu da engellemek isteyen Babiali yeni tedbirler aldı. Buna göre pasaportlarını vize ettirmeyenler Filistin'e giremeyeceklerdi ve Hacı adaylarından geri iade edilmek üzere yüklü miktarda bir depozito da alınacaktı. Bütün bu engellemelere rağmen gizli, kaçak yollardan Filistin'e girmeyi başaranlar, değerinin çok üzerinde yüklü miktarlarda paralar vererek arazi satın almaya başladılar. Çıkarılan kanunla da yine engellenmeye çalışılsa da bu müdahale de başarılı olunamıyordu. Yahudiler için getirilen bu kısıtlamalar hükümlere de yansımıştır. Nitekim Yahudilere zahire verilmesinin de engellendiğini¹³ Divan'dan verilen hükümlerde görmekteyiz.

Kudüs Müslümanların idaresinde iken idareciler, Yahudilere Kudüs'ü ziyaret etmeleri ve Kudüs'te çalışma ve oturmaları için daima izin vermiştir. Yahudilere Kudüs'ü ziyaret hakkı verildiği gibi Hıristiyanlara¹⁴ ve Beç Kralı ve adamları gibi diğer yabancılara da bu hakkın verildiğini ve yollarda müdahale edilmemesinin istenildiğini¹⁵ mühimmelerde geçen belgelerde görmekteyiz. Yine bu konu ile ilgili bir belgede de, Leh Kralının on iki adamı ile Kudüs'den İstanbul'a geleceği için yollarda kendisine, adamlarına ve hayvanlarına müdahale edilmemesi ve akçeler ile erzaklarının tedarik olunması¹⁶ istenilmektedir. Hükümler gözden geçirildiğinde, Kudüs'ü yabancıların ziyaret ettiği gibi Osmanlı hareminden bazı kadınlarında da ziyaret ettiği görülmektedir. Nitekim belgelerde, 1583 yılında haremde çıkma Belkis Hatun'un (Mahidevran Hatun'un kız kardeşi) Kudüs'ü ziyaret ettiği ve bu ziyaret sırasında parası ile levazımının tedarik edilmesi hükmüne¹⁷ rastlanılmaktadır. Yahudilerin bu ziyaretler sırasında haklarının korunmasına da dikkat edilmekteydi. Mesela 1581 tarihli bir belgede, ziyaret için Kudüs'e gelen Yahudilerin rencide edilip akçelerinin alındığı hakkında Yahudilerin şikayetleri olması dolayısıyla, akçelerinin aldırılmaması ve buna karşı çıkanların bildirilmesi¹⁸ talep edilmektedir. Konuyla ilgili Şam Beylerbeyisine ve kadısına gönderilen hükümde, Yahudilerden rüşvet aldığına dair Safed Beyi Mehmed'den gelen şikayetin incelenmesi için hüküm¹⁹ gönderildiği anlaşılmaktadır. Yahudilere her daim hoşgörü ile

⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D.34, s.97, hk. 219.

⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D.22, s.282, hk. 556.

¹⁰BOA. A.DVNS. MHM. D. 28, s. 99, hk. 40.

¹¹BOA. A.DVNS. MHM. D. 36, s.13, hk. 40.

¹²BOA. A.DVNS. MHM. D. 35, s.17, hk. 16.

¹³ BOA. A.DVNS. MHM. D. 7, s.722, hk. 1982.

¹⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D.32, s.274, hk. 502.

¹⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D. 36, s.85, hk. 251.

¹⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D. 51, s. 90, hk. 313.

¹⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D. 52, s. 204, hk. 528.

¹⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D. 46, s. 122, hk. 238.

¹⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 28, s. 145, hk. 341.

yaklaşan Osmanlı'da bunun karşılığını gördü ve Yahudiler El-Aksa caminin inşaatında çalışarak, lambaların, vazoların, avizelerin vs.nin yapımında görev aldılar. Öyle ki Yahudilerde hiçbir zaman cizye ödemediler ve akrabaları da daima vergiden muaf tutuldular.

5. Filistin'de Osmanlı İdaresinde Müslüman Hacılar

Filistin bölgesinin kutsal topraklara coğrafi olarak yakın bulunması, Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal bölge olan Kudüs'ün olması, kutsal mekanların bulunması gibi nedenlerle Divan'dan çıkan belgelere baktığımızda, hac konusu ile pek çok hükmün verildiğini görmekteyiz. Aynı zamanda bir İslam Devleti olan Osmanlı Devleti'nin, hac yollarının muhafazası, hacıların selametle ulaşması, kutsal topraklara hac emiri atanması vb. gibi konulara büyük ihtimam gösterdiği verilen kararlardan anlaşılmaktadır.

İslam Devleti olması hasebiyle Osmanlı padişahlarının kullandığı unvanlardan birisi de Hâdimü'l Haremeyn-i Şerifeyn idi ve bu unvanın sorumluluklarından biri de hacıların hac farızasını yerine getirmek için yaptıkları uzun yolculuk boyunca hacıların korumak, organize etmek ve ihtiyaçlarını temin etmek idi. Hacıların selametle gidip gelmesine verilen önem, mühimmelerdeki belgelerden de açıkça anlaşılmaktadır. Mesela bu konu ile ilgili Aclun sancak beyi ve emir-i hacı olan Kansu'ya hac kafilesini emin ve salim götürüp getirmesi için ne gerekli ise yapması hükmü²⁰ verildiği gibi Gazze içinde benzer bir hüküm²¹ verilmiştir. Aclun Beyine gönderilen yine başka bir hükümde de, Şam Beylerbeyisinin bu sene sefere gideceğinden, her şeyi hazırlayıp zamanında hareket etmesi ve hacıların ihtiyaçlarını ve muhafazalarını sağlaması²² emredilmiştir. Nablus Beyine verilen hükümde de, hac yolu üzerinde Arap eşkıyasının saldırısı olmadığından Nablus Beyi Hüdaverdi'nin kendisinin sancağı muhafazada kalması, tımar erlerini şark seferine göndermesi²³ bildirilmiştir. Şüphesiz hacıların güvenliğini sağlamak için bölgede her halükarda askeri birlikler bulunduruluyor ancak bu çoğu zaman yeterli gelmiyordu. Merkezi yönetim tarafından hac kafilelerinin korunması amacıyla Aclun sancağı Beyi Kansu'ya önceki sene ne kadar zaim ve sipahi katılmışsa yine o kadar adamın isimlerinin yazılıp gönderilmesi hükmü²⁴ gönderilmiştir.

İslam hükümdarları adına hacıların Mekke'ye götürmekle görevli ve belli vazifeleri olan kişiye *emir'ül-hac* denilirdi. Emir'ül-hac olan kişinin görevi, belli bir ücret karşılığında hacı adaylarını ve kervanlarını güven altında Mekke'ye götürüp getirmek, hac süresince güvenliği sağlamakla birlikte, Mekke'de, Medine'de ve öteki kutsal yerlerde yapılacak dini vazifeleri yönetmek ve yönlendirmek idi. Ayrıca hacı adaylarının ihtiyacı olan zahireyi temin etmekte emir'ül-hac'ın görevi idi(Kılıç, 1997: 13). Bundan başka, bedevilere ve kervan kumandanına ödeneklerini dağıtmaktan da sorumluydu. Ayrıca kervanın mola yerlerinde ne kadar süre kalacağına karar verir, tehlikenin ortaya çıkması durumunda yolu değiştirir ve bir kale ya da kente çekilmeyi emrederdi. Son olarak, merkez ile kutsal beldelerin irtibatını sağlayarak, padişahın dini emirlerini Mekke ve Medine'ye güvenle ulaştırmakta onun sorumluluğundaydı(Faroqhu, 1995: 63).

Emir'ül, haclık ile ilgili hükümleri tetkik ettiğimizde, bu konu ile ilgili olarak Safed sancağı beyi Mehmed Beyin iyi niyeti üzerine emir-i hac atanmasına dair verilen 26 numaralı defterdeki hükme²⁵ bakmamız yeterli olacaktır. Aclun beyi Kansu'ya verilen hüküm ile de Kabe'ye gidecek hacılara emir-i hac tayin edildiği için hazırlık yapması²⁶ merkez tarafından istenilmiştir. Diğer bir belgede, on senedir emir-i hac olan Kansu'nun zimmetinde pek çok miri malı olduğu için, Şam'a geldiğinde kendisinin, oğullarının ve kethüdasının hapsedilip, sonrasında İstanbul'a gönderilip icabının yapılmasına²⁷ dairdir. Her işte olduğu gibi Osmanlı merkezi yönetimi emir-i haclık görevinde başarılı olanlara birtakım mükafatlarda bulunmuştur. Mesela bunun örneğini de, Safed sancağı Beyi Mansur'a hacıların istirahatlerini temin hususundaki hizmetlerine mükafaten gönderilen hil'at hükmünde²⁸ görmekteyiz. Öyle ki daha önce emir-i haclık görevinde başarılı olanların tekrar göreve devam ettirildiğini de mühimme defterlerinden saptayabilmekteyiz. Mesela 1591 tarihli bir belgede, Gazze sancak beyi Ahmed Bey'in emir-i haclığı zamanında hacı kafilesine iyi hizmet edip, tedarikli davrandığı için yine emir-i haclığa tayin olunduğu²⁹ örneklenmektedir.

Hac yolu güzergahına da değinecek olursak, bu dönemde hac yolu genel olarak karayolu ve deniz yolu şeklinde iki yoldan gerçekleştiriliyordu. Ancak karayolu deniz yoluna oranla çok daha fazla

²⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D.43, s. 304, hk. 588.

²¹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 50, s. 24, hk. 103.

²² BOA. A.DVNS. MHM. D. 53, s. 25, hk. 62.

²³ BOA. A.DVNS. MHM. D. 64, s. 224, hk. 579.

²⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D. 43, s.304, hk. 590.

²⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D. 26, s. 147, hk. 384.

²⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D. 35, s. 338, hk. 860.

²⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D. 60, s. 215, hk. 509.

²⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D. 68, s. 45, hk. 92.

²⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 69, s. 144, hk. 287.

kullanılıyordu. Anadolu ve Rumeli'den geleceklerin bir kısmı karadan Şam-Mekke hac yolunu tercih ederlerdi(Halaçoğlu, 2014: 66-67). Osmanlı'nın Hicaz'a giriş karargahı ise, Şam'dı. Surre alayı bundan sonraki yolculuğuna Hac Emiri'nin kumandanlığında devam eder ve Şam'dan ayrılacağı gün ise, bir merasim ile dualarla Medine'ye uğurlanırdı. Medine'de de merasimle karşılanırdı(Dalyan, 2014: 40). Yol güzergahı ile ilgili Divan'dan çıkan bir hükümde, Aclon Beyi ve Emir-i Haccı olan Kansu tarafından Kabe'nin gümüş kapısını tezhib etmek üzere Mısır'a gönderilecek sipahinin Cidde yolu ile Mekke'ye gönderilmesi³⁰ istenilmiştir.

Hac farizalarını yerine getirmek üzere yola çıkan hacılardan bazılarının yolda vefatı çoğu zaman işleri zora sokuyordu. Zira vefat etmiş kişinin mirasını, varisi olmayan hazine görevlisi memurlardan korumak ve kendi yasal mirasçılara sağ salim teslim etmek oldukça zor idi. Geçerli olan genel bir kural vardı ki, bu kurala göre ölen bir hac yolcusunun malı hazineye devrediliyordu. Ancak bu kural, hac kervanında ölen kişinin hiçbir mirasçısının olmaması durumunda yapılmalıydı fakat bu konuda birtakım usulsüzlükler de gerçekleşiyordu. Bu usulsüzlük karşısında memlekette kalan mirasçılar da şikayette bulunabiliyorlardı. Bu durumlarla karşılaşmamak için, ölmeden önce hacı adaylarından bir vasiyet vekili seçmeleri isteniyordu(Faroqı, 1995: 48). Yolda vefat eden hacılarıyla ilgili hükümlere de mühimme defterlerinde rastlamaktayız. Mesela Aclun Bey'i olan Kansu Bey'e gönderilen bir hükümde, hac yolunda vefat eden kimselerin varisi varsa mirasının varisine yoksa hemşerisine o da yoksa ve yeri bilinmiyorsa hac yolunda olan bir fukaraya verilmesi³¹ olduğunu görmekteyiz.

Hac kervanına genellikle güvenlik amaçlı bir yeniçeri bölüğü de eşlik ediyordu. Hac kervanının bu güvenliği ise, çoğunlukla hac güzergahı üzerinde yaşayan bedevilere³² verilen surre denilen resmi ödeneklerle sağlanıyordu. Ancak ödemelerin zamanında yapılmadığı ya da bedevileri memnun etmediği durumlarda bedeviler, hacı adaylarına saldırıyorlar ve ödeneklerini bu yolla sağlıyorlardı(Faroqı, 1995: 58). Zira hacı adayları yanlarında alışveriş yapmak için para ve ticaret eşyaları getiriyorlardı, bu da malları gasb, yağma etme gibi olayların olmasını tetikliyordu. İşte bu nedenle hac kervanlarını koruması için bazen askerler ve toplar da eşlik etmekteydi. Bu yönüyle kervanlar küçük bir orduyu andırıyordu. 55 numaralı defterde de bu konu ile ilgili bir hüküm görmekteyiz. Hükme göre, Kudüs sancağı Beyi seferde iken, urban eşkıyası Halillürrahman'da ziyaretten dönen hüccacın yolunu kesip, birçok kimseyi katl edip, mallarını gasb ettiğinden eşkıyadan muhafaza edilmesi³³ kayıta görülmektedir. Lecun Beyine gönderilen belgede de, sancağın etrafında Arapların yolcu ve hacıları öldürüp soydukları haber alındığından bunların yakalanıp haklarından gelinmesi, aksi halde başka cezalar uygulanacağı³⁴ bildirilmektedir.

Osmanlı Devleti için hac kervanlarının muhafaza edilip, selametle gidip gelebilmesi, hacı adaylarının güvenle hac farizalarını yerine getirebilmesi siyasi bir gücü gösterdiği gibi padişahın meşruiyetinin de bir göstergesi idi. Zira bir sorun çıkmaması durumunda padişah hem görevini yerine getirmiş hem de kudretini ispatlamış oluyordu. Bu nedenle Osmanlı yönetimi bu konuda hassas davranmış ve birtakım olumsuz durumların ortaya çıkmaması için sürre ve ihsanlar verilmesi gibi takdirlerde bulunduğu gibi, vergi muafiyetleri gibi çeşitli tedbirlerle de önlem almıştır(Dalyan, 2014: 200-202). Osmanlı yönetiminin yine bu konuda da, yarar gösterenlere taltiflerde bulunduğu açıkça hükümlerden anlaşılmaktadır. Mesela 25 numaralı defterde, Nablus sancağında Deyyan isimli fesadlar Kudüs-i Şerif'e gelen hacıları ve yolcuları rencide ettiğinden, buna engel olan Ali'ye Şam valisinin arzı üzerine terakki verilmesi³⁵ buyurulmuştur. Bu konu ile ilgili yine benzer bir belgede, Nablus sancağında Kudüs-i Şerif ziyaretine gelen hüccacın yolunu kesen bir haramzadeyi öldüren Mehmed'e terakki buyurulmuştur³⁶. Yine Nablus sancağı beyi Rıdvan Bey'e hacılar kafilesini koruyup muhafaza ettiği için yirmi bin akçe terakki³⁷ verilmiştir.

6. Sonuç

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti bir İslam devleti olması hasebiyle kutsal bir bölge olan Filistin'le yoğun bir münasebette bulunmuştur. Stratejik bakımdan da önemli bir konumda olan Filistin bölgesi, yüzyıllar boyunca çeşitli otoritelerin ilgisini çekerek, birçok kavmin istilalarına maruz kalmıştır. Bu istilalar

³⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D. 28, s. 97, hk. 228.

³¹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 52, s. 71, hk. 165.

³² İslam tarihinde Urban adıyla anılan ve asırlar boyunca çölde yaşamakta olan bu kabileler, cahiliye toplumunun âdetlerini ve yaşama tarzını korumaktaydı. Hac yolu Filistin topraklarından Urban adıyla anılan bu bedevi kabilelerin yaşadıkları bölgeden geçirdi. Bu onlar için bir şanstı aslında. Yıllık olarak devletten hac kabilelerine saldırmamak adına 'urban surresi' adıyla bir nevi haraç alırlardı. Devlet, urban suresi vermemişse veya yeterli görülmemişse urban eşkıyası, hac kabilelerine kanlı baskınlar yapar binlerce hacıyı şehit eder, para ve eşyalarını gasp ederdi. Hac mevsimi bittikten sonra kendilerine düşman bildikleri diğer bir iki kabileye düzenledikleri ve gazve adını verdikleri baskınlarla vakit geçirirlerdi. Hüseyin Özdemir (2010). *Abdülhamid'in Filistin Çığı, İzmir: Hazine Yayınları*.

³³ BOA. A.DVNS. MHM. D. 55, s. 97, hk. 173.

³⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D. 53, s. 154, hk. 449.

³⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D. 25, s. 85, hk. 951.

³⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D. 25, s. 86, hk. 963.

³⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D. 4, s. 172, hk. 1787.

sonucunda çeşitli medeniyetler doğmuş, yok olmuş, kültürel etkileşimler yaşanmış, siyasi sınırlar ve otoriteler sürekli değişikliğe uğramıştır. Eski çağlarda bölge, pek çok kavmin hakimiyetine şahit olarak, çok sayıda kişinin hükümlerini yaşamıştır. Bölgenin İslam hakimiyetiyle tanışması sonrası ise kutsallığı daha da artmıştır. 1517'de Yavuz Sultan Selim döneminde bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesi ile bölge hızlı bir gelişim ve değişim sürecine girdi. Dağılma dönemine kadar başa geçen bütün padişahlar devrinde bölgeye ayrı bir özen gösterilerek, yapılan yatırımlarla refah seviyesi artırıldı.

Osmanlı'nın bölgede yüzyıllar boyunca huzur ile süren idaresini, mühimmelerdeki hükümler de yansıtmaktadır. Nitekim belgeler de, bölgeyle ilgili pek çok konuya rastladığımız gibi, gayrimüslim grup olan Yahudiler ve bölgeye hac vazifesi için gelen hacılarla ilgili de birçok konunun ele alındığını görmekteyiz.

Tüm bu anlatılara bakarak, Filistin bölgesinde en huzurlu idari dönemin Osmanlılar döneminde yaşandığını görmekteyiz. Zira Osmanlı Devleti, pek tabii olarak eksiklikleri ile birlikte, bölgede yaşayan halka güvenli bir ortam sunarak, adaletli ve hoşgörülü bir idare temin etmiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nin bölgede uzun yıllar varlık göstermesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri, Cilt: 4, 7, 22, 25, 26, 28, 32, 34, 35, 36, 43, 46, 50, 51, 52, 53, 55, 60, 64, 68, 69.

2. Diğer Kaynaklar

ALTINDAĞ, Şinasi (1979). *Mehmet Ali Paşa İsyarı 1945*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ARMAOĞLU, Fahri (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

BASİT, Musa İsmail (2014). *Kudüs Tarihi*, İstanbul: Nida Yayıncılık.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2010). İstanbul.

BOSTANCI, Işıl (2006). *XIX. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CİN, Halil (1989). "Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. II, s. 28.

DALYAN, Murat Gökhan (2014). *Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk*, Ankara: Altınpost Yayınları.

ERCAN, Yavuz (1988). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

FAROQHI, Sureyya (1995). *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac 1517-1638* (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

HEYD, Urrel (1960). *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615 A Study Of The Firman According To The Mühimme Defteri*, Oxford.

HİTTİ, Philip (1989). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (Çev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

Hoca Sadeddin Efendi (1992). *Tacü't-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbn-i Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

KARAMAN, Lütfullah (1996). "Filistin", *TDV İslam Ansiklopedisi*.

KILIÇ, Orhan (1997). Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihati. Elazığ: Ceren Matbaacılık.

KOÇ, Malike (2006). *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*, İstanbul: Günizi Yayıncılık.

Kudüs (Tarih Belge). Ter: Acar Tanlak, İslam konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat (2006). "Mühimme Defteri", *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, s. 520-521.

MEMİŞ, Ekrem (2002). *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Konya: Çizgi Yayınları.

NUMANİ, Şibli (1986). *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. (Çev. Yaşar Alp), İstanbul: Mahya Yayınları.

ÖZDEMİR, Hüseyin (2010). *Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı*, İzmir: Hazine Yayınları.

ÖZEY, Ramazan (2009). *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, İstanbul: Akif Yayınevi.

ÖZMEN, Süleyman (2001). *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

ÖZTUNA, Yılmaz (1998). *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II., Ankara: Ötügen Yayınları.

ÖKE, Mîm Kemal (1990). *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, İstanbul: Çağ Yayınları.

RUNCİMAN, Steven (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*. (Çev. Fikret İşıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SANDER, Oral (1989). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar*, Ankara: İmge Yayınevi.

SEYDİ, Süleyman - DEVECİ, Can (2014). *Araftaki Filistin*, Ankara: Maya Akademi Yayıncılık.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi. (1989). *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

UÇAROL, Rifat (1982). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1998). *Osmanlı Tarihi*, C. II, 8.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

VAROL, Ahmet (2013). *Filistin Hakkında Yanılgılar*, İstanbul: Nida Yayıncılık.

WELLHAUSEN, Julius (1960). *İslamın En Eski Tarihine Giriş*. (Çev. Fikret İşıltan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

YÜCEL, Yaşar (1987). *Muhteşem Türk Kanunu İle 46 Yıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ZE'EVİ, Dror (2000). *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.